

БОРОТЬБА КНЯЗЯ МСТИСЛАВА МСТИСЛАВИЧА УДАТНОГО ЗА ОВОЛОДІННЯ ГАЛИЧЕМ (ДО 800-РІЧЧЯ УТВЕРДЖЕННЯ КНЯЗЯ В ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ)

*У статті розглядається важливий період у розвитку Галича і Галицької землі – із середини другого до початку третього десятиліття XIII ст. Використовуючи кризу в управлінні краю, правлячі еліти Королівства Угорщина і Краківського князівства зробили спробу шляхом військового втручання і міждинастичного шлюбу окупувати Галицький край. Через конфлікт із краківським князем Лешком Білим фактично лідером у Прикарпатті в цей час став король Андрій II. Під його патронатом виникло васальне від угорської корони Королівство Галичина (*Regnum Galicie*), номінальним володарем якого був син Андрія малолітній король Коломан. Експансія здійснювалася під опікою римської курії на чолі з папою Інокентієм III. Невдовзі після цих подій увагу ситуації в Галицькому князівстві починає приділяти тодішній новгородський князь Мстислав Мстиславич Удатний – один з найавторитетніших володарів Русі. Протягом 1215–1221 рр. він після декількох спроб оволодіває князівством і утверджується в Галичі.*

Ключові слова: *Галицька земля, Волинська земля, Королівство Угорщина, Краківське князівство, матримоніальний шлюб, римська курія, половці, князь Мстислав Мстиславич.*

У середині другого десятиліття XIII ст. внаслідок соціальних протистоянь і потрясінь у Прикарпатті і на Волині склалася вкрай гостра ситуація, що спричинила до зростання прагнення володарів Королівства Угорщина і Краківського князівства у Польщі підкорити своїй владі Галицьку землю. Восени 1214 р. угорський король Андрій II під час переговорів у Спіші (угорська фортеця на території сучасної Словаччини

– О. Г.) з краківським князем Лешком Білим домовилися про фактичний поділ Галицької землі між Королівством Угорщина і Краківським князівством, план здійснення якого розробив краківський воєвода Пакослав¹. За цим планом більша частина Галицької землі мала відійти угорцям, а Перемишльська волость разом із містом Любачевом переходила у володіння краківського князя. Угода передбачала також укладення династичного союзу між п'ятирічним сином Андрія Коломаном і трирічною дочкою Лешка Соломією². Однак і ця чергова спроба підкорення Галицької землі західними сусідами не дала тривалих позитивних для них наслідків.

Невдовзі після укладення Спішської угоди десь на початку 1215 р. відбувається загострення відносин між володарями Королівства Угорщина та Краківського князівства. А навесні 1215 р. у Галицькій землі розпочалися виступи місцевого населення проти угорських окупантів та їхнього ставленика галицького короля Коломана. Однією з причин цих виступів була релігійна, оскільки з угорськими військами до Галицького краю прийшли католицькі священники. Літописець про це пише: «Король Угорський посади сына своего въ Галичи, а епископы и попы изгна изъ церкви, а свои попы приведе Латыньскія на службу»³.

¹ Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340. Warszawa: PWN, 1966. S. 58; Волощук М. Венгерское присутствие в Галиции в 1214–1219 гг. // Вопросы истории. 2005. № 5. С. 98–99; Головки О. Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія і краківського князя Лешка Бялого та її наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі. Київ, 2013. Вип. 12–13. С. 132; Його ж. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. С. 58–61, 94–109.

² Про життя і діяльність сина угорського короля Андрія II Коломана та його жінки краківської княжни Соломії див.: Prochazkova N. Postavenie haličského kráľa a slavónskeho kniežat'a Kolomana z rodu Arpádovcov v uhorskej vnúternej a zahraničnej politike v prvej polovici 13. storočia // Medea. Studia mediaevalia et antiqua. Bratislava, 1998. T. II. S. 64–75; Hořly K. Princess Salomea and Hungarian-Polish Relations in the Period 1214–1241 // Historický časopis. Bratislava, 2007. Vol. 55. S. 5–32; Фонт М. Королевские супруги Галичины: Венгерский Коломан и Соломея Пястовна // Восточная Европа в древности и средневековье. XXX Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2018. С. 307–315; Font M., Barabás G. Koloman, king of Galicia and duke of Slavonia (1208–1241). Medieval Central Europe and Hungarian Power. Leeds: Arc humanities press, 2019. 143 p.

³ Летопись по Воскресенскому списку // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). Санкт-Петербург: типография Эдуарда Праца, 1853. Т. 7. С. 119.

Галицько-Волинський літопис розповідає, що в цей час відбулися захоплення Андрієм II у Лешка Білого Перемишля і Любачева, запрошення краківського князя до новгородського князя Мстислава Мстиславича з пропозицією сісти у Галичі, звернення галичан, які довідалися про намір новгородського князя сісти на Галицькому столі, з подібним проханням, але до володимирського (на Волині) князя Данила Романовича стати у них володарем, відмова Данила від запрошення і, нарешті, завоювання Галича Мстиславом Мстиславичем⁴.

Отже, пам'ятка перш за все фіксує бажання краківського князя Лешка Білого шляхом підтримки одного з руських князів, а саме Мстислава Мстиславича, добитися відновлення позицій Кракова в Галичині, а також факт вокняжіння Мстислава в Галичі.

Новгородський князь Мстислав Мстиславич, як виявилось, мав великий інтерес до Галича, що було не випадково⁵. Можливо, він мав певні генеалогічні підстави для претензій на Галичину, оскільки його мати, на думку деяких дослідників, була донькою Ярослава Володимировича *Осмомисла*⁶.

Після смерті у 1198 р. (можливо, 1199 р.) князя Володимира Ярославича Галич надовго стає об'єктом уваги багатьох князівських родин Русі. Окрім володимирського (на Волині) князя Романа Мстиславича, який досить швидко завоював місто і утворив об'єднане Галицько-Волинське князівство, Галич привертав увагу князів з інших земель Русі, перш за все Придніпровської Русі⁷. Відзначаючи це, необхідно зазначити, що автор цих рядків не може погодитися з думкою Антона Горського, який вважає, що Галицьке князівство належало до тих руських земель,

⁴ Ипатьевская летопись // ПСРЛ. Санкт-Петербург : типография М. А. Александрова, 1908. Т. 2. Стб. 731–732.

⁵ У зв'язку із найменуванням-характеристикою Мстислава Мстиславича «Удатний» у літописній записці про смерть князя в 1228 р. саме це визначення в історичній літературі часто використовується як прізвисько князя. Див.: Ипатьевская летопись. Стб. 752; Горский А. От славянского расселения до Московского царства. Москва : Языки славянской культуры, 2004. С. 150; Головка О. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. С. 185.

⁶ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : вид. Олександр Пшонківський, 2006. С. 523.

⁷ Головка О. Галич і Галицька земля у політиці князів Придніпровської та Північної Русі (кінець XII – кінець 30-х рр. XIII ст.) // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2011. Вип. 5. С. 117–130.

які з кінця XII ст. не мали власної династії і стали спільним «загальноруським» володінням⁸.

Насправді після припинення в 1199 р. у Галичі династії Ростиславичів, носії якої отримали Прикарпаття за рішенням Любецького князівського з'їзду 1097 р., та після короткого володарювання тут Романа Мстиславича (загинув у червні 1205 р.) Галицька земля на тривалий час стала яблуком розбрату між численними претендентами на Галицький стіл, кожний з яких відстоював власні плани завоювання столиці Прикарпаття⁹. Але наявність величезної конфронтації між представниками правлячого стану краю не є доказом існування якогось особливого статусу Галичини серед інших давньоруських земель. Подібними конфліктами рясніє вся історія середньовіччя, коли часто законні володарі позбавлялися престолу конкурентами.

У науковій літературі зустрічається думка про те, що серед Рюриків були князі, які через родинні зв'язки по жіночій лінії мали якісь особливі права на Галич (Володимир, Роман і Святослав Ігоревичі, Мстислав Мстиславич, Михайло Всеволодович і його син Ростислав)¹⁰. Не заперечуючи цей погляд, хочемо у чомусь погодитися і з позицією Даріуша Домбровського, який відзначає, що в умовах припинення династії галицьких Ростиславичів в силу існування у представників роду Рюриківичів князівських спадкових прав могли претендувати на Галицький стіл всі більш-менш потужні володарі¹¹. Одним із них і був Роман Мстиславич, який у 1199 р. завоював Галич і приєднав Прикарпаття до своїх земель на Волині.

Крім наведеної інформації *Галицько-Волинського літопису* про запрошення краківського князя Лешка новгородському володарю зайняти стіл у Галицькій землі, в інших літописах також можна знайти згадки про прагнення Мстислава Мстиславича сісти в Галичі. Суперечливість свідчень різних джерельних повідомлень про події в Прикарпатті, їх на перший погляд хронологічна невизначеність призвели до значних розбіжностей у тлумаченні джерел дослідниками.

⁸ Горский А. Русские земли в XIII—XIV веках. Пути политического развития. Москва: Институт Российской истории РАН, 1996. С. 7.

⁹ Головка О. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ: Сталос, 2006. С. 253–329.

¹⁰ Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 34–35.

¹¹ Домбровский Д. Вступление Мстислава Мстиславича в борьбу за Галич // Средневековая Русь. Москва, 2012. Вып. 7. С. 196.

На складність вивчення подій першої третини XIII ст., здавалось, певною мірою впливає проблема неправильного датування подій, що спостерігається в тексті головного джерела з історії Волинської та Галицької земель — *Галицько-Волинського літопису*¹². Але у конкретному випадку — у встановленні дати запрошення краківським князем Лешком Білим князя Мстислава і часу оволодіння останнім Галичем, здавалось би, ця обставина не є визначальною, оскільки тут слід йти не за буквальним фіксуванням хронології в *Іпатіївському списку Іпатіївського літописного зводу* — 6720 (1212) р., а відповідно до встановленої завдяки вивченню часу подій у Галичі дати — 1215 р. Однак проблема полягає у тому, що згадана в цій самій статті подія завоювання Галича Мстиславом в інших джерелах датується інакше.

Ще до введення до наукового обігу *Галицько-Волинського літопису* історики початку XIX ст. писали про завоювання Галича Мстиславом Мстиславичем у відповідності із даними новгородських і суздальських літописів, які датують цю подію 1219 р., а після вивчення *Галицько-Волинського літопису* деякі вчені почали вважати, що вказаний князь прибув до столиці Прикарпатського краю в 1215 р. Зокрема, Микола Костомаров, Сергій Соловйов та Анатолій Еммауський писали, що вперше Галич був завойований Мстиславом у 1215 р.¹³

Але Владислав Бузескул, автор спеціальної розвідки про завоювання Галича князем Мстиславом, розглянувши всі джерела, зробив висновок, що той зайняв Галич після 1218 р.¹⁴ Більшість дослідників, починаючи з Дениса Зубрицького і Миколи Дашкевича, також доводять, що Мстислав

¹² Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1901. Вип. 3. С. 1—72.

¹³ Костомаров Н. Князь Мстислав Удалой // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Москва : Олма-пресс, 2003. С. 178—179; Соловьев С. Сочинения. Москва: Мысль, 1988. Кн. 1 : История России с древнейших времен. Т. 1—2. С. 604; Эммаусский А. Мстислав Удалой. Из истории Древнерусского государства накануне монголо-татарского завоевания. Киров: Кировская областная тип., 1998. С. 60 (книга написана в 30-х роках XX ст. — О. Г.). Зараз є також дослідники, які дотримуються такого датування першого завоювання Галича князем Мстиславом. Див., наприклад: Шабага А. Опыт моделирования социальных процессов: причины военных конфликтов в Галицко-Волынской Руси. Москва : изд. Российского университета дружбы народов, 2003. С. 96.

¹⁴ Бузескул В. О занятии Галича Мстиславом Удалым // Журнал Министерства народного просвещения (далее — ЖМНП). 1881. № 3. С. 86—92.

прийшов до Галича 1219 р.¹⁵ Крім цього, польські історики Броніслав Влодарський, Д. Домбровський та Маріуш Бартницький на підставі свідчень Генріха Латвійського вважають, що Мстислав Мстиславич став володарем у Галицькій землі 1217 р.¹⁶ Проте, на наш погляд, попри всю важливість інформації у прибалтійській хроніці про прагнення Мстислава зайняти Галич¹⁷, вона не містить конкретної вказівки на безпосередній час завоювання князем столиці Прикарпаття.

Необхідно зазначити, що протягом тривалого часу ніхто з істориків достатньо аргументовано не наводив причин появи декількох, на перший погляд суперечливих, повідомлень пам'яток про боротьбу князя Мстислава за Галич. На нашу думку, пояснювати такий стан інформації простою плутаниною джерельних повідомлень, як це роблять деякі науковці, не можна. Однозначно варто погодитися з думкою Владіміра

¹⁵ Карамзин Н. История государства Российского. Москва: Мысль, 1991. Т. 1–3. С. 593; Клеванов А. История Юго-Западной Руси от ея начала до половины XIV века. Москва: типография Александра Семена, 1849. С. 153; Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества. Львов: институт Ставропигианский, 1855. Ч. 3. С. 67; Дашкевич Н. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. Киев: в университетской типографии, 1873. С. 9–10; Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. От найдажнейших времен до року 1453. Львов: в печатни Института Ставропигийского, 1863. С. 75; Андрияшев А. Очерки истории Волынской земли до конца XIV ст. Киев: типография императорского университета св. Владимира, 1887. С. 160; Голубовский П. История Смоленской земли до начала XV ст. Киев: типография императорского университета св. Владимира, 1895. С. 295; Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. С. 16–17; Його ж. Історія України-Руси. У Львові: з друкарні Наукового товариства імені Шевченка, 1905. Т. 3. С. 513–515; Насонов А. История русского летописания XI – начала XVIII вв. Москва: Наука, 1969. С. 279; Александров Д. Феодальная раздробленность на Руси. Москва: Экслибрис-Пресс, 2001. С. 59–60; та ін.

¹⁶ Włodarski B. Polska i Ruś. S. 62; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań; Wrocław: Wyd-wo historyczne, 2002. S. 70–71; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2005. S. 35. Цю точку зору прийняв і український історик В. Нагірний, який працює в Ягеллонському університеті у Кракові. Див.: Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264. Krakow: PAU, 2011. S. 176.

¹⁷ Генрих Латвийский. История Ливонии. Москва: АН СССР, 1936. С. 185 (I.XXI, 2).

Пашута про те, що боротьба Мстислава за оволодіння Галичем «тривала декілька років»¹⁸. Різні за змістом та хронологією повідомлення літописів відобразили окремі етапи історії виборювання Мстиславом Мстиславичем Галицького столу.

Порівняльний розгляд зазначених літописних свідчень дає змогу відповісти на запитання, коли розпочалася боротьба Мстислава за Галич, скільки було у нього спроб оволодіти прикарпатським містом, і, нарешті, взагалі зрозуміти перипетії політичного життя Галицької землі в другій половині 10-х років XIII ст. Саме такий комплексний порівняльний аналіз джерел дає підстави не тільки висловитись на користь того, що Мстислав уперше зайняв Галич десь у грудні 1218 р., а й відтворити всю історію виборювання Мстиславом Галича, яке, як ми вважаємо, тривало декілька років.

У *Воскресенському літописі* є повідомлення: «Тое же зимы выиде из Новагорода Мстислав Мстиславичь, а княгиню с сыном остави в Новгороде, и сам иде к королеви в Галичь, просити Галича у него»¹⁹. Міхаїл Бережков датує цю інформацію кінцем 6722 (1214/5) і вважає, що взимку цього року Мстислав покинув Новгород. *Новгородський літопис* під 6723 р. пише: «Поиде князь Мьстислав по своей воли Киеву, и створи весе на ярослави дворе и рече новгородцем: “Суть ми орудия в Русе, а вы волне во князем”»²⁰. Події, викладені в цьому повідомленні, на думку М. Бережкова, також відбулися в 1214/5 р.²¹

У деяких наших працях ми писали, що зіставлення цих свідчень з інформацією *Галицько-Волинського літопису* про запрошення краківським князем Лешком новгородського князя Мстислава Мстиславича до Галича та нашими спостереженнями про час конфлікту між угорським королем Андрієм II та краківським князем Лешком в «*післяспішський*» період (а саме початок його взимку 1215 р.) дає підставу

¹⁸ Пашуто В. Внешняя политика древней Руси. Москва : Наука, 1968. С. 247.

¹⁹ Летопись по Воскресенскому списку. С. 126.

²⁰ Новгородская первая летопись старшего и младшего извода (далі – НПЛ). Москва ; Ленинград : АН СССР, 1950. С. 152. Аналогічне повідомлення: Софийская первая летопись // ПСРЛ. Ленинград : РАН, 1925. Т. 5. Вып. 1. Изд. 2. С. 193 («Князь Мьстислав поиде к Киеву, а княгиню оставя в Новгороде и сына своего князя Василя» – О. Г.).

²¹ Бережков Н. Хронология русского летописания. Москва : АН СССР, 1963. С. 258.

думати, що, втративши західногалицькі землі на початку 1215 р.²², Лешко запросив до Галичини Мстислава Мстиславича влітку 1215 р. («[...] Король ѿѡ Перемышль . ѿ Лестька Любачевъ . Лестько же сжалиси ѿ срамотѣ своеи . и посла к Новоугородоу по Мьстислава . и реки брать ми еси . поиди и сѣди в Галичѣ»). Мстислав, за його задумом, мав тут протистояти як угорцям, так і володимирському князю Данилові Романовичу²³. Що стосується другої половини літописної статті *Галицько-Волинського літопису* під 1215 р. «Мьстислав же поиде на Галичь . со свѣтомъ Лестьковимъ Галичани же вси и Соудиславъ послашася по Данила . Данил же не оутѣже ѣхати . а Бенедиктъ . Лысы²⁴ бѣжа во Оугры . со Соу^аславомъ . а Мьстиславъ седе в Галичи», то вона, на наш погляд, має стосунок до 1218 р.²⁵

Насправді згаданий у *Воскресенському* та *Новгородському літописах* відхід Мстислава Мстиславича з Новгорода не міг бути здійснений безпосередньо під впливом галицьких подій, оскільки розпочався раніше. Виникає питання: з яких причин князь тоді покинув місто на Волхові? Як нам здається, першопричину безпосереднього його від'їзду слід шукати на новгородському ґрунті. З першого дня перебування в Новгородській землі Мстислав Мстиславич чудово розумів тимчасовість своєї влади в цьому краї, тим більше, що боротьба проти

²² В листі до папи Інокентія III, написаному наприкінці весни – на початку літа 1215 р., король Андрій II не тільки показує своє незадоволення антиугорськими діями краківського князя Лешка «Білого», а й висловлює сподівання за допомогою понтифіка знайти шляхи примирення з ним. Див.: *Codex diplomaticus Arpadianus continuator* (далі – CDAC) / ed. G. Wenzel. Budapest: MTA, 1867. V. 6. P. 374, № 227. З цього можна припустити, що угорський король відібрав у Лешка західногалицькі міста Перемишль і Любачів пізніше, коли конфлікт досяг свого апогею (це сталося не раніше другої половини 1215 р., а може, навіть 1216 або 1217 рр.). Тоді Андрій II зумів стабілізувати ситуацію в Галичині і зрозумів марність своїх сподівань на відновлення угорсько-краківського союзу. Вирішення проблем на Русі дозволило Андрію II підготуватися протягом першої половини 1217 р. і у серпні того ж року вирушити у П'ятий хрестовий похід.

²³ Головка О. Спішська угода 1214 р. С. 128–148.

²⁴ Про постать угорського вельможі Венедикта див.: Сенґа Т. Галич, Галицька і Руська землі у взаємовідносинах з Угорщиною XI–XIII ст. // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. Серія 2. Вип. 5. С. 95–153.

²⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 731–732.

нього з боку як внутрішніх супротивників, так і зовнішніх ворогів протягом його новгородського князювання практично не припинялася.

Князь дійсно мав серйозну підтримку серед мешканців Новгороду, добрих союзників серед сусідів, але це не гарантувало йому спокою у перспективі. Тому Мстислав Мстиславич хотів знайти для себе князівство, де міг би правити довго і в майбутньому передати своє володіння спадкоємцям. Ігор Фроянов писав про те, що 1215 р. князь Мстислав покинув Новгород не добровільно²⁶. Але, на наш погляд, важко погодитися з думкою вченого, що ворожість новгородців до князя була однострійною.

Свідчення двох літописів, які текстуально зовсім не схожі, як нам здається, є аргументом на користь запропонованих міркувань. У *Ніконовському літописі* під 6723 роком записано: «Того же лета Новгородци, по старому своему обычаю, начаша вече творити тайно, хотящее господина своего от себе изгнати из Новгорода Мстислава Мстиславича, и о сем много вече творящее; бе бо князь Мстислав Мстиславич зело смыслен, и мужествен и во опасении великом живя, и сего ради не возмогоша его Новгородци изгнати. Он же слышав сиа о себе от Новгородцев, яко хотять его изгнати, и начят гневу место давати, и иде к королю в Угры, прося себе у него Галича, а княгиню и сына остави в Новгороде»²⁷.

Новгородський літопис повідомляє: «Того же лета. Новгородци выгнаша от себе Мстислава Мстиславича, а Ярослава Всеволодовича приведоша к себе на стол». Майже така сама інформація в *Єрмолаєвському літописі*: «Того же лете Новгородци выгнаша от себе Мстислава Мстиславича, а Ярослава Всеволодовича приведоша к себе княжити Новугороду»²⁸.

Можливо, в момент свого відходу з Новгороду Мстислав Мстиславич планував зустрітися в Смоленську та на Київщині з родичами — князями з династії Ростиславичів і, отримавши від них підтримку для продовження

²⁶ Фроянов И. Древняя Русь IX—XIII вв. Народные движения. Княжеская и вечевая власть. Санкт-Петербург : Русский издательский центр, 2012. С. 356.

²⁷ Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью // ПСРЛ. Санкт-Петербург : тип. Министерства внутренних дел, 1885. Т. 10. С. 87—88.

²⁸ НПЛ. С. 439; Симеоновская летопись // ПСРЛ. Москва : типография М. А. Александрова, 1913. Т. 18. С. 49.

боротьби на півночі Русі, повернутися. Але на півдні князь Мстислав дізнався про події в Галичині, про існуючий там конфлікт. Восени 1215 р. Мстислав Мстиславич підійшов до стін Галича і вирішив полюбовно домовитися з Андрієм II про надання йому Галицького столу («іде к королю в Угры, прося себе у него Галича»²⁹). Та переговори, вірогідно, не дали результату.

Нещодавно у своїх працях про події середини XIII ст. в Галицькій землі ми писали, що під впливом обставин князь, вірогідно, змінив тактику — почав вести бойові дії проти угорців та їх союзників³⁰. На користь такої думки, а саме появи Мстислава Мстиславича під стінами Галича, наводилася інформація з листа короля Андрія II до папи Інокентія III, де угорський володар писав: «Проте останнім часом народ Галіції, відмовившись від присяги на вірність, не тільки відступив від свого Короля, але також, зібравши військо з навколишніх русинів, обложив галицький замок, в якому перебував наш син з невеликим загonom. У зв'язку з цим нам довелося негайно відкласти складання належного пошанування Вашій папській милості за батьківську ласку, бо навіть не могли чекати на повернення свого війська»³¹.

Зараз нам здається недостатньо аргументованим зроблений висновок про те, що згадане військо з навколишніх галичан, яке підійшло під стіни міста, вірогідно, і складалося із бойової дружини князя Мстислава та загонів повсталих проти угорців галичан. Інформація джерел дає підставу

²⁹ Летопись по Воскресенскому списку. С. 126.

³⁰ Головки О. Корона Данила Галицького. С. 281–282; Его же. Юго-Западная Русь в политике Венгрии в первой половине XIII века // *Rossica antiqua*. Санкт-Петербург, 2010. Вып. 2. С. 124–125; Його ж. Спільська угода 1214 р. С. 128–148; та ін.

³¹ «Licet novissime populus Galicie fidelitatis sacramento deposito a Rege suo non solum recesserit, verum etiam collecto circum adjacentium Ruthenorum exercitu, castrum Galicie, in quo filius noster cum paucis commorabatur, obsederit. Ob quam rem ad partes illas adeo repente et festinanter compulsi sumus accedere, ut non solum honorandi, sicut decet Paternitatem vestram, propositum ad tempus arctamerur obmittere, verum nec exercitum nostrum nobis fas esset expectare», CDAC. Т. 6. Р. 374. Припущення про зв'язок інформації листа короля Андрія II до папи Інокентія III про повстання населення Галицької землі в 1215 р. і участь у цьому виступі Мстислава Мстиславича зробив 1957 р. торунський історик Б. Влодарський. Див.: Włodarski B. Salomea, królowa halicka (Karta z dziejów wprowadzenia zakonu klarysek do Polski) // *Nasza przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*. 1957. Т. 5. S. 68.

думати, що 1215 р. Мстислав Мстиславич певний час витратив на подорож на південь Русі, де, вочевидь, зустрівся із смоленським князем Володимиром Рюриковичем і київським князем Мстиславом Романовичем. Тут він довідався про події в Галичі і вирішив спробувати зайняти князівський стіл у Прикарпатті. Відмова угорської адміністрації від задоволення пропозиції Мстислава не могла привести того до лав активних борців проти угорської окупації. Князь Мстислав до цього не був готовий, тим більше, що події на півночі Русі вже восени 1215 р. примусили його повернутися до Новгороду.

Ще перед смертю князя Всеволода Юрійовича *Велике Гніздо* († 15 квітня 1212 р.) у Суздальській землі у середовищі його нащадків розпочинається тривала боротьба за спадщину престарілого володаря. Головними суперниками виявилися старші за віком сини Всеволода Костянтин і Юрій. Перший, який правив у Ростові і якому мав відійти батьківський престол, не хотів йти на значні поступки братам. Більш того, Костянтин хотів зробити Ростов головним містом у північно-східному краї. Бажаючи владнати конфлікт, Всеволод Юрійович зібрав «снем» князівства, на якому було прийнято рішення про те, що спадкоємцем князя Всеволода має стати не Костянтин, а Юрій³².

Після смерті Всеволода Юрійовича напруга у стосунках між його нащадками — Костянтином та його братами-суперниками Юрієм, Ярославом, Святославом та Іваном зростає. Це протистояння в одному з найбільших князівств Русі позначилося і на політичному житті в сусідніх землях. 1215 р. у Суздальському краї відбувається певне посилення угруповання на чолі із Юрієм Всеволодовичем, брат і союзник якого Ярослав на початку року повернувся до Новгороду, де зразу загострилася ситуація. Конфлікт дійшов до критичної точки, коли Ярослав покинув Новгород, переїхав до Торжка, а новгородцям, які потерпали від голоду, влаштував справжню торговельну блокаду, що призвело до катастрофічних наслідків, смерті багатьох людей. На думку І. Фроянова, ці події були викликані також суперечностями між Новгородом і Торжком, оскільки мешканці останнього хотіли зайняти провідні позиції в житті Новгородської землі³³.

Нащадки Всеволода Юрійовича, добившись певної переваги у боротьбі за владу на півночі Русі, стали виношувати «наполеонівські

³² Лимонов Ю. Владимиро-Суздальская Русь. Ленинград: Наука, 1987. С. 106.

³³ Фроянов И. Древняя Русь IX—XIII вв. С. 357.

плани» поділу між собою всіх руських земель. *Ніконовський літописець* з цього приводу пише: «Таже князь велики Юрьи Всеволодовичь и брат его князь Ярослав Всеволодович, со всею братьею своею и со всеми боары и мужи своими, вшедше в шатер, начяша делити грады: великому князю Юрью Всеволодовичю Володимерь и Ростов, а Новъгород князю Ярославу Всеволодовичю, а Смоленск князю Святославу Всеволодовичю, а с Киева возмем дань и князя в нем посадим из своих рук, а Галича также дань возмем; и целоваша крест, и написаша грамоты тако быти непреступно»³⁴.

Зрозуміло, що в умовах, коли виникла така загроза, князя Мстислава Мстиславича турбувала як доля Новгород, так і майбутнє інших давньоруських земель. Однозначно, що вряд чи серйозно можна було розглядати претензії угруповання Юрія Всеволодовича на Київ і Галич, але князь Мстислав прекрасно розумів, що від посилення Всеволодовичів залежить також його подальша політична доля. 11 лютого 1216 р. до Новгород, який продовжував перебувати в облозі, що влаштував місту Ярослав Всеволодович, повернувся Мстислав Мстиславич. Невдовзі князь виступив із промовою на Ярославовому Дворищі, де пообіцяв городянам або відновити нормальне політичне життя, або покласти голову за Великий Новгород.

Князь Мстислав, розуміючи, що йому доведеться вести боротьбу не тільки з Ярославом, а й з його братами, вступив у переговори про спільні дії з родичами: йому пообіцяли допомогу рідний брат псковський князь Володимир Мстиславич та двоюрідні брати смоленський князь Володимир Рюрикович і київський князь Мстислав Романович. Через сина останнього, Всеволода, Мстислав Мстиславич прагнув налагодити союз із ростовським князем Костянтином Всеволодовичем, який після смерті батька Всеволода Юрійовича конфліктував з братами Юрієм і Ярославом. Наприкінці лютого 1216 р., як видається, питання про підтримку Мстислава Мстиславича з боку ростовців було вирішене.

21 квітня 1216 р. на річці Липиці (район міста Юр'єва Польського на р. Колокші, 68 км від Владимира на Клязьмі) відбулася одна з наймасштабніших битв в історії середньовічної Русі. Битва тривала з ранку до обіду, коли почалася масова втеча з поля бою воїнів Юрія та Ярослава Всеволодовичів. Головним князем у Суздальській землі тепер став

³⁴ *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью*. С. 72.

Костянтин Всеволодович, а його союзники повернулися додому: Мстислав Мстиславич – до Новгороду, Володимир Рюрикович – до Смоленська, а Володимир Мстиславич – до Пскова. *Новгородський літопис* записав з приводу повернення Мстислава Мстиславича до Новгороду: «Прииде Мьстиславъ в Новъгород, и рад бысть владыка и вси новгородци»³⁵. Пьотр Голубовський ще наприкінці ХІХ ст. писав про великі зміни у житті Русі, що сталися внаслідок результатів *Липицької битви*. Вони проявилися перш за все у зменшенні гегемонії на Русі Суздальського князівства і зростанні ролі в країні політичної сили, яку представляли князі Ростиславичі³⁶.

Перед поверненням до Новгороду Мстислав Мстиславич, за даними літопису, «посла в город и поя дщерь свою, а княгиню Ярославлю»³⁷. Сталося це 4 травня 1216 р. Згодом «князь же Ярослав многажды съсылася молбою к князю Мьстиславлю, прося княгине своя к себе [...] Князь же Мьстислав не пусти дщери своя к нему»³⁸. В літературі точиться дискусія щодо подальшої долі шлюбу Ярослава і доньки Мстислава Мстиславича Ростислави. Ніколай Баумгартен висловився на користь того, що незабаром, у 1218 р., Ярослав Всеволодович одружився втретє – на доньці рязанського князя Ігоря Рюриковича Феодосії, від якої невдовзі у нього народився син Олександр (майбутній князь Олександр Всеволодович *Невський*)³⁹. Позицію авторитетного фахівця з історичної генеалогії підтримали інші вчені⁴⁰.

Владімір Кучкін заперечує можливість третього шлюбу Ярослава і припускає, що після смерті суздальського князя Костянтина

³⁵ НПЛ. С. 257.

³⁶ Голубовский П. Указ. соч. С. 294–295.

³⁷ Софийская первая летопись. С. 201.

³⁸ НПЛ. С. 257.

³⁹ Баумгартен Н. К родословию великих князей Владимирских. Мать Александра Невского // *Летопись Историко-родословного общества в Москве*. Москва, 1908. Вып. 4(16). С. 21–23; Ejusdem. *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle*. Romae, 1927. Table X. № 22. P. 44.

⁴⁰ Див., наприклад: Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець ІХ – початок ХVІ ст.): склад і суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. С. 257; Домбровский Д. Из исследований генеалогии смоленских Ростиславичей: была ли дочь Мстислава Мстиславича матерью Александра Невского? (возвращение к проблеме) // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2006. № 2. С. 21–30.

Всеволодовича, щоб якимось послабити суперечності з новим суздальським князем Юрієм Всеволодовичем і його оточенням, Мстислав Мстиславич повернув доньку брату Юрія — Ярославу. На думку вченого, «зміна ситуації у Владимиро-Суздальській землі була однією з причин відходу Мстислава з Новгороду до Галича в 1217 р. Вірогідно, тоді ж або дещо пізніше, в 1218 р. він, щоб заспокоїти колишніх противників, які почали піднімати голову, відіслав назад до Ярослава Всеволодовича жінку, а свою доньку Ростиславу-Феодосію»⁴¹. Думку щодо походження Олександра Всеволодовича від доньки Мстислава Мстиславича нині спростовує Д. Домбровський⁴².

Протягом 1216 р. князь Мстислав продовжував володарювати у місті на Волхові, де його позиції вже не були достатньо міцними. В. Янін, розглядаючи ситуацію в Новгороді в середині другого десятиліття XIII ст., звертає увагу на відмінність політичних дій Мстислава Мстиславича і його зятя Ярослава Всеволодовича. Останній діяв за ідейними принципами батька — суздальського князя Всеволода Юрійовича: *«розділяй і володарюй»*. Щоб зміцнити князівську владу, він намагається розсварити боярські угруповання, але врешті-решт це призводить до об'єднання бояр проти влади князя, що спричиняє поразку Ярослава. Мстислав Мстиславич прагне знаходити компроміс із боярськими угрупованнями, але, не маючи сил протиставити князівську владу боярській, при першій нагоді хоче знайти собі володіння поза межами Новгороду.

У другій половині 1217 р. позиції угорського короля Андрія II в Галицькій землі зміцнюються, він остаточно розриває стосунки з краківським князем Лешком, який в цей час розробляє план за допомогою Мстислава відновити польську присутність у Галицькій землі. Саме з цього приводу галицько-волинський літописець пише: «Лестько же сжалиси в срамотѣ своєи . и посла к Новоугородоу по Мьстислава . и реки брать ми еси . поиди и сѣди в Галичѣ».

На користь нашої корекції погляду щодо укладення саме в той час такої угоди Лешка Білого і Мстислава Мстиславича свідчить прямий зв'язок її з більш пізніми подіями, а саме з обставинами, які виникли після здобуття Галича Мстиславом 1219 р. Тоді після завоювання Галича

⁴¹ Кучкин В. К биографии Александра Невского // Древнейшие государства на территории СССР. 1985 г. Москва: Наука, 1986. С. 80.

⁴² Домбровский Д. Из исследований генеалогии смоленских Ростиславичей. С. 21–30.

обережний Мстислав під час перемовин з володимиро-волинським князем посилався на укладені із Лешком домовленості, чим прагнув стримати зятя Данила від необережних дій проти поляків («сїоу за первою любовь . не могу на нь востати»⁴³). Отже, літописний текст повідомлення 6720 р. *Галицько-Волинського літопису* про запрошення Лешком Мстислава до Галича має стосунок до першої половини 1218 р. (можливо, саме запрошення було зроблене наприкінці 1217 р.).

На початку 1218 р. у Торжку захворів і невдовзі помер єдиний на той час син Мстислава Мстиславича Василій. Зазначмо, що він, вірогідно, був ще молодим, оскільки літопис попередньо згадує про те, що Василій жив у Торжку разом із матір'ю. 1 квітня його поховали біля діда Мстислава Ростиславича *Хороброго* у Софійському соборі. А 5 квітня на віче в Новгороді Мстислав оприлюднив свої наміри зайняти Галич: «Мьстислав князь вече на Ярославле дворе, сице рече к ним: “Кланяюся святеи Софеи и гробу отца моего и вам; хоцю поискате Галица, а вас не забуду; даи бог леце у святеи Софеи и у гроба отца своего кость своя положить”. Новгородци же много молящеса ему: “Не ходи, княже, нас не меце”; и не можаху его уняти; и поклонивься, поиде»⁴⁴. Після цього Мстислав Мстиславич вже остаточно покинув Новгород Великий.

Про відхід Мстислава до Галича розповідає і прибалтійський хроніст Генріх Латвійський, який відзначає, що тоді «відправили руським багато дарів з проханням прийти з військом, щоб зруйнувати лівонську церкву. Проте великий король Новгорода Мстислав (Mislawe) тоді перебував у поході проти короля Угорщини, боровся за Галицьке (Galacie) королівство, а на своєму престолі в Новгороді залишив нового короля»⁴⁵. Ця подія хроністом віднесена до 1217 р. Зазначмо, що в літературі дату смерті Василія і відходу його батька Мстислава на південь частина істориків наводить на підставі літопису, тобто 1218 р.⁴⁶, але, як вище вже відзначалось, Д. Домбровський вважає, що при визначенні хронології слід орієнтуватися на свідчення германського хроніста⁴⁷. На нашу думку,

⁴³ Ипатьевская летопись. Стб. 732.

⁴⁴ НПЛ. С. 258–259.

⁴⁵ Генрих Латвийский. История Ливонии. С. 185 (I.XXI,2).

⁴⁶ Рапов О. Княжеские владения на Руси X — первой половины XIII вв. Москва: Изд-во МГУ, 1977. С. 194; Литвина А., Успенский Ф. Выбор имени у русских князей в X—XVI вв. Москва: Индрик, 2006. С. 491; Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 525.

⁴⁷ Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów. S. 562–563.

інформація хроніки лівонського автора носить узагальнюючий характер, що ставить під сумнів можливість її використання для датування. Зазначмо, що Генріх Латвійський припускався помилок при датуванні, зокрема, він невірно визначив рік битви на Калці — 1222 р. замість 1223 р.⁴⁸

Перш ніж йти до Галицької землі, Мстислав Мстиславич на певний час зупинився на Київщині, можливо, у своєму родинному місті Торчеську, уклав угоду про спільні дії зі смоленським князем Володимиром Рюриковичем, зібрав тут військо. Орієнтовно на початку осені 1218 року дружини князів вийшли з Києва, де тоді княжив їхній родич Мстислав Романович, і рушили до Галича «на королевиця»⁴⁹.

Цього разу момент для приїзду до Галича було обрано дуже вдало, оскільки король Андрій II брав участь у П'ятому хрестовому поході (1217—1219 рр.), а тому угорський гарнізон та королевич Коломан не могли розраховувати на достатню допомогу. Можливо, Мстислава Мстиславича про відсутність короля в Угорщині поінформував краківський князь Лешко Білий⁵⁰.

На початку кампанії її очолювали угорський король і австрійський герцог Леопольд. У поході також взяли участь загоони герцога Оттона Меранського і кіпрського короля Гуго де Лузіньяна. Для перекидання війська зі Спліта його організаторам слід було заплатити величезну суму — 5 500 марок сріблом. Відомо, що для збору грошей угорський король вдався до псування монет, продажу королівських володінь, фактичного пограбування церков і монастирів. Австрійські, угорські та германські війська у вересні 1217 р. висадилися у Сирії, проте місцеві хрестоносці (воїни єрусалимського короля Жана Брієннського, антіохійського герцога Боемунда IV, Ордену госпітальєрів на чолі з великим магістром Гареном де Монтегю, Ордену тамплієрів під командуванням великого магістра Гійома Шартрського, Тевтонського ордену під головуванням великого магістра Германа фон Зальца) не були в захваті від ідеї війни з Єгиптом. Єрусалимське королівство прагнуло підтримувати мирні

⁴⁸ Генрих Латвийский. История Ливонии. С. 222 (I.XXVI, 1).

⁴⁹ НПЛ. С. 261.

⁵⁰ Цікаво, що у таборі угорського короля Андрія II на Близькому Сході перебував невідомий польський князь. Можна припустити, що ним був якийсь удільний сілезький володар. Див.: Włodarski B. O udziale Polski w wyprawie krzyżowej Andrzeja II // Kwartalnik historyczny. 1924. Z. 1—2. S. 1—28.

відносини з Єгиптом, розвивати з ним торговельні зв'язки. До того ж держави хрестоносців на Близькому Сході в той час переживали посуху, а тому тут виникли проблеми із забезпеченням прибульців продовольством.

Невдовзі Андрій II і Леопольд вступили у дрібні конфлікти в Сирії і Палестині, а також здійснили напади на Дамаск, Наблус і Бейсан, проте не досягли успіху в облозі потужної мусульманської фортеці Мон-Фарон⁵¹. У попередніх наших працях ми зазначали, що після цієї невдачі угорський король у січні 1218 р. покинув Близький Схід і десь у березні–квітні того ж року повернувся додому⁵². Проте таке твердження суперечить змісту листа Андрія II до папи Гонорія III, написаного після повернення короля до Угорщини. У ньому розповідається, що після від'їзду зі Святої землі король Андрій II на шляху додому мав зустрічі і переговори з багатьма християнськими володарями – царем Кілікійської Вірменії Левонем II, нікейським імператором Феодором I Ласкарісом, царем Болгарії Іваном-Асенем II.

Під час цих зустрічей Андрій II домовлявся про укладення шлюбів своїх нащадків з дітьми цих християнських володарів. З вірменським царем було укладено угоду про заручини сина короля на ім'я Андрій і доньки Левона II Ізабелли. Інший син Андрія II Бела, майбутній угорський король Бела IV, взяв шлюб в тому ж 1218 р. з донькою Феодора I Ласкаріса Марією⁵³. Іван-Асень II в 1221 р. одружився на доньці Андрія II Анні-Марії. Шлюбна дипломатія Андрія II в 1218 р. свідчить про неможливість швидкого повернення угорського монарха на батьківщину.

Ми погоджуємося з позицією Д. Домбровського про те, що король Андрій II міг повернутися до Угорщини не раніше другої половини 1218 р.⁵⁴ Найімовірніше, це повернення сталося пізньої осені 1218 р. або на початку зими 1218–1219 рр. Участь у хрестовому поході спустошила

⁵¹ Van Cleve T. *The fifth Crusade // A History of the Crusades / general editor K. M. Setton. London: University of Wisconsin Press, 1969. Vol. 2. The later Crusades, 1189–1311 / ed. by R. L. Wolff and W. Hazard. Madison, P. 387–392.*

⁵² Головки О. Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка Бялого та її наслідки. С. 146.

⁵³ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis (далі – CDH) / studio et opera G. Fejer. Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. T. 3. V. 1. P. 250–254; Van Cleve. Op. cit. P. 393–394; Рокаи Р., Тере З., Пал Т., Касаш А. Историја Мађара. Београд: Clio, 2002. С. 62–63.*

⁵⁴ Dąbrowski D. *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. Kraków: Avalon, 2013. S. 98.*

державну скарбницю, посилила опозиційні монархові сили, стан королівського війська був дуже поганим. За відсутності на батьківщині короля Андрія II в самій Угорщині відбувалися якісь заворушення⁵⁵, які, безумовно, негативно позначилися на ситуації в країні. Цікаво, що про невдалі наслідки перебування угорського короля у Святій землі, де він брав участь у хрестовому поході, було добре відомо на Русі. Зокрема, в давньоруських пам'ятках збереглася інформація про обставини перебування Андрія II на сході. «Того же лета ходи король с угры и с Немци в Иерусалим и бияся за гроб Господень с Срацины и, не успеv ничтоже, возвратился», — пише про це 6725 р. *Типографський літопис*⁵⁶.

Відомості про підготовку походу колишнього новгородського князя у Прикарпаття швидко дійшли до Галича, що серйозно налякало його верхівку. Саме цією обставиною слід пояснити те, що лідер місцевих магнатів боярин Судислав⁵⁷, дізнавшись про похід Мстислава

⁵⁵ Сенга Т. Назв. праця. С. 129—130.

⁵⁶ *Летопись по Типографскому списку // ПСРЛ. Петроград: 2-я Государственная типография, 1921. Т. 24. С. 87; Свідерський Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X—XIII ст. Київ: Наук. думка, 1983. С. 87; Мудеревич В. Хрестоносний рух на Близький Схід і руські землі у кінці XI — першій половині XIII ст. Автореф. дис. на здобут. науков. ступ. канд. істор. наук. Чернівці, 2009. С. 12. О. Шахматов відзначав, що створений на початку XVI ст. *Типографський літопис* зберіг низку унікальних свідоцтв. Див. Шахматов А. Обзорение русских летописных сводов XIV—XVI вв. Москва; Ленинград: АН СССР, 1938. С. 288.*

⁵⁷ Історики часто ототожнюють польського воєводу Судислава Бернатовича, згаданого в літописі 6719 (1211) р. (Ипатьевская летопись. Стб. 725), з однойменним галицьким боярином, який після смерті Владислава Кормильчича стане фактично найсильнішим боярином в Галицькій землі (див. Пашуто В. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва: АН СССР, 1950. С. 143—146; Літопис Руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. С. 372, 373; та ін.). Проте ще на початку ХХ ст. видавець другого тому *Полного собрания русских летописей* (Санкт-Петербург, 1908) Алексей Шахматов відокремлював постать польського воєводи Судислава Бернатовича від особи галицького боярина Судислава (Ипатьевская летопись. Стб. ХХІХ). Ольга Лихачова також відзначала помилковість підходу тих дослідників, які ототожнюють польського воєводу Судислава Бернатовича і галицького вельможу Судислава (Лихачева О. Комментарии // Памятники литературы Древней Руси. XIII век. Москва: Художественная литература, 1981. С. 573—574). Про боярина Судислава див.: Jusupović A. Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok. 1205—1269). Kraków: Avalon, 2016. S. 243—264; Волощук М. «Русь» в Угорському королівстві (XI — друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. С. 284—359.

Мстиславича на Галич, запропонував Данилові Романовичу повернутися до міста. У *Галицько-Волинському літописі*, в якому, на наш погляд, зведено інформацію про події 1215 та 1218 рр. саме стосовно 1218 р., крім розповіді про звернення краківського князя Лешка Білого до Мстислава із пропозицією зайняти Галич, йдеться: «Галичани же вси и Соудиславъ послашасѧ по Данила . Данил же не оутѧже ѣхати . а Бенедиктъ . Лысы бѣжа во Оугры . со Соуѧ славомъ . а Мьстиславъ седе в Галичи»⁵⁸.

Більш докладно про спроби Мстислава Мстиславича зайняти Галич розповідає *Воскресенський літопис*. 6722 (1214) р. джерело повідомляє: «Тое же зимы (тут мається на увазі зима 1214/1215 р. — *О. Г.*) выиде из Новагорода Мстислав Мстиславичъ, а княгиню с сыном остави в Новегороде, и сам иде к королеви в Галичь, просити себе Галича у него»⁵⁹. Проте вже наступного 6723 (1215) р. відомо, що «Мстислав Мстиславич поиде из Руси Новугороду Великого на Ярослава Всеволодовича», якого під час відсутності Мстислава було запрошено до Новгороду⁶⁰. Пізніше, 6726 (1218) р. той самий літопис повідомляє: «Того же лета иде Мстислав Мстиславичъ и князь Володимер Рюриковичъ (союзник Мстислава, тоді князь смоленський, який, вочевидь, мав якісь володіння на Київщині — *О. Г.*) на Галичь на королевича, и выидоша Галичане противу их, и Чахове, и Ляхове, и Морава, и Угри, и сосупившимся им одоле Мстислав, и вниде в Галичь, а королевича ис женою ят, и взяв мир с королем, сына его пусти, а сам седе в Галичи»⁶¹.

Є підстави думати, що завоювання Галича відбувалося на підставі угоди, укладеної напередодні Мстиславом і Лешком Білим. Використовуючи підтримку смоленського князя Володимира Рюриковича, Мстислав Мстиславич здійснив похід до Галицької землі, і ця кампанія увінчалася успіхом. Поява в галицькому гарнізоні Коломана найманців із числа поляків, чехів і моравів засвідчує, що в місті знали і готувалися до нападу, але згадані найманці не допомогли його відбити. Керівник угорського гарнізону Бенедикт Лисий і лідер галицьких магнатів Судислав втекли до Угорщини, у полон потрапили Коломан із нареченою Соломією.

⁵⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 731—732.

⁵⁹ Летопись по Воскресенскому списку. С. 119.

⁶⁰ Там же.

⁶¹ Там же. С. 126.

В. Пашуто відзначав, що з приходом до Галича князя Мстислава тут наступив край угорській сваволі, однак цей погляд потребує певної корекції⁶². В Галичі на момент приходу Мстислава дійсно перебував угорський гарнізон. Формально з 1214 по 1218 рр. Галичина була складовою частиною Королівства Угорщина. На чолі її був королевич Коломан, але фактично влада у місті контролювалася «боярськими олігархами» на чолі із Судиславом. Цей боярин мав величезний авторитет не тільки в Галицькій землі, а й в Угорщині, був тестем могутнього угорського воєводи Фільнея⁶³. Сам угорський король, як зазначалось, у той час був відсутній в Угорщині, оскільки не повернувся із хрестового походу. Хоча він покинув Близький Схід ще взимку 1218 р., але його подорож додому затягнулася, як вище відзначалося, до кінця літа — осені зазначеного року.

За свідченням галицького книжника, володимирський (на Волині) князь Данило Романович (як ми вважаємо, у другій половині 1218 р.), якого перед появою Мстислава Мстиславича у Прикарпатті запрошував до Галича Судислав, не встиг приїхати до Галича раніше за князя Мстислава. Микола Котляр пише, що ближча відстань від Володимира до Галича, ніж від Новгороду до столиці Галичини є доказом надуманості версії книжника. Данило, на думку історика, не мав можливості вступати в конфлікт з могутнім суперником, який легко вибив з Галича угорський гарнізон⁶⁴.

З огляду на дуже непрості взаємини Судислава — фактичного лідера галицьких магнатів — з Данилом Романовичем протягом тривалого часу, на наш погляд, немає підстав вважати, що вся літописна інформація про запрошення Данила Романовича до Галича — плід домислу літописця. Найімовірніше, довідавшись про створення коаліції князів Мстислава Мстиславича та Володимира Рюриковича і знаючи про велику силу першого, Судислав не мав іншого варіанта, як обирати для себе «менше зло». В той же час Данило міг і не скористатися цим запрошенням. Вочевидь, ще до появи в Галичині Мстислав Мстиславич почав переговори з Данилом Романовичем, який за умов укладання матримоніального

⁶² Пашуто В. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. С. 201.

⁶³ Jusupović A. Wpływ halickiego otoczenia książęcego na «władzę» w pierwszej połowie XIII wieku, na przykładzie Sudysława // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2011. Вип. 5. С. 145–162.

⁶⁴ Котляр М. Данило Галицький: Біографічний нарис. Київ : Альтернативи, 2002. С. 124.

союзу (Данило мав одружитися на дочці Мстислава Анні) вирішив не заважати майбутньому тестю у Прикарпатті. Можна припускати, що тоді ж Мстислав провів переговори про своє прибуття до Галичини із белзьким князем Олександром Всеволодовичем і східноволинськими князями Інгваром і Мстиславом Ярославичами.

Після завоювання Галицької землі князь Мстислав уклав угоду з угорським королем Андрієм II, який у цей час вимушений був відмовитися від претензій на Прикарпаття. Невдовзі після зміни володаря в столиці Галичини, лідер галицьких можновладців Судислав, який повернувся з Угорщини на батьківщину, відновив стосунки з новим галицьким князем. Галицьке боярство взагалі швидко знайшло контакти з Мстиславом. Князь, не маючи достатніх сил, вимушений був постійно враховувати можливу реакцію на свої дії представників боярської верхівки, особливо тієї її частини, що підтримувала тісні зв'язки з Королівством Угорщина.

Отже, з кінця 1218 р. Галицька земля опиняється під володарюванням князя Мстислава Мстиславича. Говорячи про складові державного утворення нового галицького князя, необхідно зазначити, що під його владою опинилися верхів'я Сяноку з центром у Перемишлі (Перемишльська волость), басейн верхньої та середньої течій Дністра (Звенигородська, Галицька і Тереховляньська волості).

Через декілька місяців після вокняжіння Мстислава Мстиславича у Галичі було укладено матримоніальний союз його доньки Анни і володимиро-волинського князя Данила. «Пою оу него (Мстислава. — О. Г.) Даниль дщерь именемъ Анною»⁶⁵. Д. Домбровський на підставі власного аналізу наведених вище повідомлень джерел про час завоювання князем Мстиславом Галича вважає, що цей шлюб було укладено 1217 р.⁶⁶ Але автори, які датують прибуття Мстислава Мстиславича до Галича 1219 р., визначають цим роком і шлюб Данила Романовича з Анною Мстиславівною. На наш погляд, цей шлюб було укладено, найімовірніше, наприкінці 1218 або на початку 1219 р.

Аліна Вилькевич-Вавжиньчикова вважала, що, уклавши шлюб з дочкою нового галицького володаря, Данило Романович здобув прихильність князя Мстислава⁶⁷, але М. Котляр відзначає, що цей союз з

⁶⁵ Іпатьевская летопись. Стб. 732.

⁶⁶ Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów*. S. 70–71.

⁶⁷ Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. *Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII– XIII w.* // *Ateneum Wilenskie*. 1937. T. 3. S. 27.

боку Мстислава Мстиславича нічого не дав волинському князю⁶⁸. На нашу думку, подібні протилежні погляди є дещо категоричними і є результатом певною мірою тенденційного ставлення зазначених авторів до постаті князя Мстислава.

Перш за все наголосимо, що політику Мстислава Мстиславича в Галичі протягом усього часу його перебування в краї не можна трактувати однозначно. Князь Мстислав, на той час один із наймогутніших князів Русі, який був переможцем Липицької битви 1216 р., мав потужних союзників в особах багатьох князів Рюриковичів, йшов до Галича не для того, щоб стати маріонеткою прикарпатського боярства та угорців. Цей князь мав достатній досвід спілкування з новгородськими магнатами і прагнув добитися в Галичі більших успіхів, ніж на півночі Русі. Саме цим пояснюється висока активність Кракова щодо залучення його до галицьких справ. Але згодом під впливом несприятливих обставин новий галицький князь поступово почав втрачати свої позиції в Прикарпатті.

Тому в цьому питанні більш правильну позицію займав І. Крип'якевич, який відзначав, що в перші декілька років Мстислав прагнув чинити опір своїм суперникам, і лише потім скорився долі⁶⁹. Саме таке розуміння тодішнього політичного життя Галицької землі пояснює підвищену агресивність до її володаря Мстислава Мстиславича угорського королівського двору на чолі з Андрієм II наприкінці 10-х — на початку 20-х років XIII ст.

У науковій літературі існує думка, що галицький книжник Дем'ян — автор розділу *Галицько-Волинського літопису*, де розповідається про князювання Мстислава в Галичині, — постійно вдавався до реабілітації діяльності Мстислава Мстиславича, але за змістом ця діяльність була настільки непослідовною, що її негативність не можна було приховати⁷⁰. На нашу думку, ставлення літописця до князя Мстислава можна охарактеризувати дещо інакше. В силу існуючих ідеологічних установ книжник просто мав дотримуватися певних іміджевих підходів щодо ставлення до свого князя, але самим змістом свого викладу подій він не міг приховати симпатій до Данила Романовича, будучи фактично його апологетом. А тому при викладі матеріалу у творі постійно проводиться лінія на підкреслення контрасту у зображенні двох князів: володимирського і галицького.

⁶⁸ Котляр М. Данило Галицький. С. 128–129.

⁶⁹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. С. 117–119.

⁷⁰ Котляр М. Данило Галицький. С. 128.

Щодо шлюбу Данила Романовича з Анною Мстиславівною, то тут необхідно відзначити, що, вступаючи в родинні зв'язки з Мстиславом, Данило, по-перше, не відмовлявся, а навпаки, підсилив свої претензії на Галицький стіл, а, по-друге, добровільно брав на себе обов'язки щодо захисту Підкарпатського краю від ворогів. І цей обов'язок Данило Романович постійно виконував, що згодом сприяло піднесенню його авторитету серед населення Галичини, прискорило процес зміцнення союзу володимиро-волинського князя із потужними силами цієї землі, які прагнули відновлення стабільного життя у краї. Зрозуміло, що все це не дуже подобалося Мстиславу. Він зовсім не прагнув бути знаряддям у здійсненні політики володимиро-волинського князя в Галичині, що і позначалося на його обережному ставленні до Данила Романовича.

М. Котляр справедливо відзначає, що шлюб Анни і Данила був вигідним для князя Мстислава, оскільки підсилював законність претензій останнього на Галич⁷¹. Але останній аспект потребує спеціального розгляду. При висвітленні проблеми взаємин Мстислава Мстиславича і Данила Романовича в історіографії давно виникла суперечка з приводу того, хто з цих князів мав більше прав на Галич. Ще в першій половині ХІХ ст. М. Польовий відзначив, що Мстислав не хотів давати Галич Данилові, вважаючи, що той не мав на нього ніяких прав, оскільки батько Данила, на думку історика, загарбав Галицьке князівство⁷². З такою точкою зору не погодився М. Бузескул, який писав, що Данило попри все мав усе ж таки більше прав на столицю Галичини, ніж Мстислав⁷³. В сучасній історіографії про виключні права Данила Романовича на Галицьку землю пише М. Котляр⁷⁴, однак з ним не згоден Леонтій Войтович. На думку другого дослідника, саме Мстислав Мстиславич мав особливі права на Прикарпаття, оскільки він по жіночій лінії був прямим нащадком передостаннього князя із династії галицьких Ростиславичів — Ярослава Володимировича *Осмомисла*⁷⁵.

⁷¹ Котляр Н. Из исторического комментария к «Слову о полку Игореве» (Кто был Мстислав) // Древнейшие государства на территории СССР. 1987 г. Москва: Наука, 1989. С. 49.

⁷² Полевой Н. История русского народа. Москва: в типографии Августа Семена, 1830. Т. 3. С. 287–288.

⁷³ Бузескул В. Князь торопецкий Мстислав Мстиславич // ЖМНП. 1885. Июль. С. 200.

⁷⁴ Котляр М. Данило Галицький. С. 128–129.

⁷⁵ Войтович Л. Княжа доба на Русі. С. 523.

Не продовжуючи розгляд поглядів інших учених на цю тему, зазначмо, що після укладення союзу між Мстиславом і Данилом, скріпленого шлюбом доньки Мстислава і Данила Романовича, галицький князь фактично став головним володарем у Південно-Західній Русі. При цьому слід зазначити, що його старшинство визнавали не тільки Данило і Василько Романовичі, а й белзький князь Олександр Всеволодович і, вірогідно, східноволинські князі на чолі із Мстиславом Ярославичем Німим. В. Пашуто писав: система взаємин між галицьким і володимиро-волинським князями свідчить, що Данило тоді був васалом свого тестя Мстислава⁷⁶. З такою позицією згоден сербський науковець Дюра Харді, який навів низку аргументів на користь такої оцінки взаємин між Мстиславом і Данилом⁷⁷. Зрозуміло, що надалі питання про подальші спадкові права на Галич мав перш за все визначати саме Мстислав Мстиславич.

Невдовзі після укладення союзу Данило звернувся за допомогою до тестя: «времени же минуоушю еха Даниль ко Мьстиславоу в Галич . реку на Лестька . тако штчиною мою держить»⁷⁸. Дослідник хронології *Галицько-Волинського літопису* Михайло Грушевський нічого не пише про час цього візиту Данила до тестя, але є підстави думати, що він відбувся взимку 1218/1219 р., оскільки навесні 1219 р. («вѣснѣ же бывши») Лешко у відповідь на антикраківські дії Данила Романовича після його повернення на Волинь здійснив напад на Волинь.

Під час переговорів із Мстиславом Данило попросив у того військової підтримки для повернення земель, зайнятих Краківським князівством, проте, за свідоцтвом галицького літописця, Мстислав Мстиславич, посилаючись на допомогу, що надав йому краківський князь у завоюванні Галича («першу любов» — О. Г.), відмовив зятеві.

Літописну версію обставин відмови Мстислава у допомозі Данилові повністю сприймав Д. Зубрицький⁷⁹. М. Котляр вважає, що галицький князь не хотів допомагати зятеві⁸⁰. Але подальший хід подій засвідчив,

⁷⁶ Пашуто В. Черты политического строя Древней Руси // Древнерусское государство и его международное значение. Москва: Наука, 1965. С. 76.

⁷⁷ Харди Ђ. Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма. Студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године. Нови Сад: МБМ плас, 2002. С. 148–150.

⁷⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 732.

⁷⁹ Зубрицкий Д. Указ. соч. Ч. 3. С. 69.

⁸⁰ Котляр М. Галицько-Волинська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. С. 179.

що Мстислав насправді або допомагав володимиро-волинському князеві, або займав стосовно останнього дружній нейтралітет. Саме цим, про що докладніше буде йтися нижче, пояснюється те, що Лешко невдовзі після припинення конфлікту з Данилом відновив стосунки з угорським королем Андрієм II і разом з угорцями розпочав (під приводом надання допомоги Мстиславом Мстиславичем Данилові) війну проти галицького князя. Олександр Андріяшев відзначав, на нашу думку, цілком справедливо, що причина відновлення союзу Краківського князівства з Королівством Угорщина на межі 10–20-х років XIII ст. пов'язана саме із порозумінням Мстислава з Данилом⁸¹.

«Данилоу, — пише літопис про вже згаданий вище похід Данила до Забужжя, — же возвратившоуся к домови . и ѣха с братомъ . и прига Берестии . и Оугровескъ . и Верещинъ . и Столпъ Комовъ . и всю Оукраиноу»⁸². Похід за Західний Буг було здійснено в дуже короткий термін, і він не зустрів серйозного опору з боку польських гарнізонів у згаданих у літописі містах. Невдовзі Лешко здійснив виправу у відповідь, але зазнав повної невдачі. Воеводи волинського князя навіть не дали нападаючим змоги переправитися через Західний Буг. Ці зіткнення були першими воєнними сутичками князя Данила як самостійного володаря з польськими полками, що не тільки призвели до втрати Краковом значної території Волині, а й підірвали позиції князя Лешка Білого у Південно-Західній Русі.

Зазнавши чергової невдачі на сході, краківський князь Лешко, як інформує *Галицько-Волинський літопис*, вирішив помститися Мстиславу Мстиславичу, вважаючи, що «Мъстиславлимъ свѣтомъ . Данильъ примлъ естъ Берестии»⁸³. Думка вчених, що це було зроблено краківським князем під впливом якихось емоцій, виглядає спрощеною⁸⁴. В Кракові без особливих проблем могли дізнатися, чи справді Мстислав допомагав Данилові, чи ні. Не маючи змоги самостійно боротися з руськими князями, краківський володар знову вдався до повторення дипломатичних дій, які вперше були запропоновані ним у Спіші в 1214 р. *Галицько-Волинський літопис* пише, що Лешко вступив у переговори з угорським королем. В ході цих переговорів він відмовився від претензій на захоплену угорцями

⁸¹ Андріяшев А. Указ. соч. С. 167.

⁸² Ипатьевская летопись. Стб. 732.

⁸³ Там же. Стб. 733.

⁸⁴ Котляр М. Данило Галицький. С. 130.

Перемишльську волость, яка йому на той час належала лише формально згідно зі Спішським договором («не хочу части в Галичи . но даи его зати моемоу»⁸⁵), і запропонував Андрієві II виступити разом проти галицького володаря. Успіх у боротьбі з Галичиною у перспективі відкривав краківському двору можливості для активних дій проти Волині, відновлення позицій у цьому краї. Проти князя Мстислава налаштована була і група галицьких бояр на чолі із Судиславом.

Розпочинаючи розповідь про вторгнення угорських та польських полків на Прикарпаття, яке почалося восени 1219 р.⁸⁶, галицько-волинський літописець пише, що на момент нападу іноземних військ «Мъстиславъ бо бѣ со всеми князьми Роускими. и Черниговьскими»⁸⁷. На думку О. Андріяшева, наведена літописна фраза свідчить, що тоді Мстислава Мстиславича не було в Галицькій землі⁸⁸. Літопис не дає інформації для з'ясування причини відсутності Мстислава у Галичі. Однією з версій може бути думка, що князь, знаючи про можливість нападу угорців і поляків, шукав на сході підтримку проти своїх ворогів. Серед учасників переговорів могли бути смоленський князь Володимир Рюрикович, київський князь Мстислав Романович і чернігівський князь Мстислав Святославич.

Досить швидко після нападу поляків і угорців поява дружин Данила Романовича та Олександра Всеволодовича в Галицькій землі є аргументом на користь того, що у Південно-Західній Русі знали про можливість агресії із заходу. Переговори ж галицького князя в Придніпров'ї, судячи з подальших подій, не дали бажаного результату. Сам князь Мстислав не міг довго перебувати там, оскільки знав про початок бойових дій, які йшли у вигідному для суперників руслі. Тому він із загонами, які на той час мав, вимушений був повертатися додому.

На початку війни угорсько-польське військо на чолі із угорським воєводою Фільнеєм підійшло до Перемишля, де гарнізон очолював воєвода Ярун, наблизений до князя Мстислава ще по Новгороду. Загони Яруна не змогли чинити опір нападникам, які значно перевищували їх у чисельності, і відійшли від Перемишля («[...] король же посла вои многии

⁸⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 733.

⁸⁶ Хронологію події див.: Лихачева О. Комментарии. С. 577; Зубрицкий Д. Указ. соч. Ч. 3. С. 75; Харди Ё. Указ. соч. С. 141.

⁸⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 733.

⁸⁸ Андріяшев А. Указ. соч. С. 160–161.

Лестко . и придоша к Перемышлю»⁸⁹. Зазначмо, що в 1219 р. в Перемишлі почав служити єпископ Антоній — ще одна особа, наближена до Мстислава Мстиславича під час його перебування в Новгороді⁹⁰.

Довідавшись про просування ворога, Мстислав скерував свій загін до стратегічно важливого пункту на дорозі із Перемишля до Галича — Городка (місто на р. Верещиця, лівій притоці р. Дністра, зараз м. Городок Львівської області), але зайняти оборону в ньому воєводам Дмитру і Мирославу та боярину Михалкові Глібовичу не вдалося. «Городокъ бо бѣ ѿложилъсѧ бѣхоуть в немь людѣ Соудиславли», — пише про цю подію галицький літописець⁹¹. Спроба загону воєводи Дмитра зайняти місто не вдалася, а підхід до Городка польсько-угорської армії взагалі примусив галицького воєводу відступити. Невдовзі загін Дмитра приєднався до сил князя Мстислава на р. Зубрі (на думку Л. Войтовича, війська Мстислава Мстиславича стояли в місцевості біля сучасного с. Тростянець Миколаївського району Львівської області⁹²).

Після зайняття поляками і угорцями Городка дорога на Галич була відкрита. Князь Мстислав, довідавшись про це, направив до Галича своїх союзників — Данила Романовича та Олександра Всеволодовича. Зазначмо зразу, що перший виконав доручення галицького князя, а другий ухилився від участі у захисті Галича. Поблизу Галича на Кривавому броді («на Кровавомъ бродоу») відбулася жорстока битва, внаслідок якої угорці і поляки не наважилися на другий штурм столиці Галичини, відійшли від міста і спрямували всі сили проти Мстислава Мстиславича. Зіткнення військ бана Фільнея і князя Мстислава сталося біля населеного пункту Рогожин (зараз це село Рогізне Жидачівського району Львівської області⁹³). Поразка змусила князя Мстислава, який відчув

⁸⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 733.

⁹⁰ НПЛ. С. 262; Бережков Н. Указ. соч. С. 260.

⁹¹ Ипатьевская летопись. С. 733. Це перша джерельна згадка про місто, яке зараз входить до Львівського району Львівської області. Відстань від Городка до Львова приблизно 25 км.

⁹² Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква : вид. Олександр Пшонківський, 2013. С. 57.

⁹³ Александрович В., Войтович Л. Назв. праця. С. 57. Інше розуміння географічних пунктів «Кривавий брід» і «Рогожин» у М. Котляра. Див.: Котляр М. Коментар // Галицько-Волинський літопис. Київ : Наук. думка, 2002. С. 186—187. Історик вважає, що вони перебували неподалік один від одного, пов'язує їх перебування з селом Рогожине Стрийського району Львівської області.

безперспективність подальшого опору, звернутися до Данила з пропозицією покинути столицю Галичини.

Володимирському князю вдалося з основними силами вийти з Галича, звідси він направився у Пониззя. О. Андріяшев відзначав, що похід Данила — це одна з видатних подій військової історії, бо волинський князь в умовах переслідування з усіх боків зумів пройти через степ до міста Кучелмина на південному кордоні Галичини, переправитися тут через Дністер і об'єднатися згодом з князем Мстиславом⁹⁴. Розповідаючи про цю подію, галицький книжник пише, що в цей час «угони и (Данила — О. Г.) Глѣбъ Василевичъ . оуверньоувше же сѧ Даниль на нь . и гна и дале поприща . ономоу же оутеки пред нимъ . борзости ради коньское . Данилови же возвратившюсѧ . и единомуу едоущю межи ими шнем же не смѣющимъ наѣхати на нь . донележе взѣха к немуу Глѣбъ . Соудиловичъ . и Гаврило Иворови^ч . и Перенѣжько»⁹⁵.

Місто-фортеця Кучелмин розташовувалося в урочищі Галиця на високому правому березі річки Дністер в місці впадіння в неї річки Каюти (зараз Сокирянський район Чернівецької області), входило до системи оборонних споруд південної частини Галицької землі, а саме фортець Василів, Хмелів, Черн, Хотин, Бакота, Ушиця⁹⁶. Ця система відігравала важливу роль у функціонуванні «Дністровського торговельного шляху» та у забезпеченні захисту Прикарпаття від нападів кочівників Північного Причорномор'я.

Невдовзі Данило приєднався до Мстислава. Під час зустрічі тесть похвалив зятя, подарував йому коня і «и ре^ч емоу поиди кнѧже в Володимерь . а ѧзъ поидоу в Половци . мьстивѣ сорома своего Данилови же приехавшю в Володимерь»⁹⁷. Рішення звернутися до половців, хан яких Котян був тестем Мстислава, вірогідно, пов'язане із недостатніми власними силами галицького князя, який при цьому не розраховував на швидку допомогу союзників із кола інших руських князів. Мстислав скерував Данила до Володимира (на Волині), оскільки існувала загроза наступу на місто угорських і польських полків.

⁹⁴ Андріяшев А. Указ. соч. С. 161.

⁹⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 734—735.

⁹⁶ Возний І. Поселення X—XIV ст. у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. Частина 1. Укріплені поселення та давньоруські міста. Чернівці : Золоті литаври, 2005. С. 109—214.

⁹⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 735.

Престол у галицькій столиці після втрати його князем Мстиславом офіційно зайняв «*король Галичини*» – угорський принц Коломан, а фактично в краї правили угорський полководець Фільней («прегордын Филл», як його називає галицький книжник – *О. Г.*) та його тесть лідер боярської магнатерії Судислав. На початку зими 1219/20 р. угорсько-польське військо на чолі з Фільнеєм із Галичини вступило до Волині, де на його бік перейшов белзький князь Олександр Всеволодович, але нападники не змогли добитися успіху. На допомогу волинянам незабаром прийшов Мстислав Мстиславич з половецькими загонами, що дозволило, вірогідно наприкінці зими – на початку весни 1220 р., завдати війську Фільнея поразки і змусило нападників відійти на південь («дондеже приде Мстиславъ . с Половци . изыиде же Филл со многими Оугры и Ллхы из Галича . поима боаре Галичкыа . и Соудислава цыта и Лозоръ э ины . а ини разбѣ(бѣ)гошася загордѣ бо сѧ бѣ»⁹⁸). За текстом подальшої розповіді *Галицько-Волинського літопису* можна припустити, що невдовзі угорці втратили Галич, але насправді події розвивалися дещо інакше. Після повернення з Волині князь Мстислав відновив війну за повернення Галича, але ця боротьба затягнулася на певний час.

Про подальші події на Галичині є запис у *Суздальському літописі*: «Мстиславъ Мстиславиѣ . бисѧ с Угрою и побѣди га . и изби множество ихъ . и ко[ро]левича га»⁹⁹. Н. Бережков датує цю інформацію 1221/22 роком¹⁰⁰. Але М. Грушевський небезпідставно писав, що в *Галицько-Волинському літописі* пропущено декілька важливих фактів, у тому числі ще один похід Мстислава Мстиславича на Галич. Саме він згадується в *Воскресенському літописі* і має датуватися зимою 1220–1221 рр.: «Тое же зимы иде на Галичь Мстислав Романовичъ из Киева, и Мстислав же Мстиславичъ из Торчьскаго, и инии князи с ними и с Половци; пришедшим же им, и королевич затворися во граде Галичи; они же бишася у града половину дни и разыдошася по земли воевать, и много зла сотвориша, городы и села пожгоша, и мног полон вземше, поидоша»¹⁰¹.

⁹⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 735.

⁹⁹ Лаврентьевская летопись. Стб. 445.

¹⁰⁰ Бережков Н. Указ. соч. С. 106.

¹⁰¹ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. С. 17; пор.: Лаврентьевская летопись. Стб. 445; Летопись по Воскресенскому списку. С. 128. Вперше, як нам здається, на інформацію про цей похід князя Мстислава звернув увагу В. Бузескул. Див.: Бузескул В. Князь торопеецкий Мстислав Мстиславич. С. 200.

Отже, Мстислав Мстиславич із союзниками підійшли до Галича, зробили спробу штурму міста, але невдовзі відійшли. Літопис пише про пограбування ними галицьких міст і сіл. Є підстави думати, що подібні дії коаліції Мстислава Мстиславича і Мстислава Романовича, якщо вони реально відбувалися, попри те, що це було звичайною практикою міжкнязівських війн того часу, не могли у майбутньому завадити налагодженню добрих стосунків князя Мстислава з населенням Прикарпаття. Хоча не виключено, що літописець, який вороже ставився до Мстислава Мстиславича, спеціально наводить таку негативну характеристику лідера цієї виправи. Думку про невдалий похід князя Мстислава в 1220 р. поділяють також Джон Феннел і Марта Фонт¹⁰². Водночас М. Котляр висловлює сумнів щодо можливості походу, описаного у *Воскресенському літописі*¹⁰³.

Панування угорців в Галичині, як це було в попередні часи, негативно позначилося на ситуації у Прикарпатті. Причому є підстави думати, що не тільки простий люд, городяни, а й частина місцевого боярства була незадоволена порядками, які встановили в краї угорська влада та її прихильники. Поверненню Мстислава Мстиславича до Галича сприяв не тільки опір іноземцям безпосередньо в Галичі, а й повстання мешканців довколишніх сіл. Знаменно, що при викладі подій цього часу галицький книжник спеціально звертає увагу на вказані виступи.

Наступного 1221/22 р. Мстислав Мстиславич, як вище відзначалося, зробив чергову спробу повернути Галич. В момент бойових дій в Галичині на Волинь напали війська Лешка Білого, які прагнули не допустити, щоб володимирські загони Данила і Василька Романовичів пішли до Галичини на допомогу князю Мстиславу. Не досягнувши швидкого успіху на ратному полі, краківський володар запропонував князю Данилові розпочати переговори. Але наміри укласти мирну угоду з боку малопольського володаря не були щирими. Можливо, Лешко хотів затягнути переговори, хоча не можна виключати і намірів поляків та їх союзника Олександра белзького захопити Данила в ході перетрактації в полон.

Про ці наміри стало відомо брату Лешка Білого мазовецькому князю Конрадові, який попередив князя Данила¹⁰⁴. Польський історик Станіслав

¹⁰² Феннел Дж. Кризис средневековой Руси: 1200—1304. Москва: Прогресс, 1989. С. 76; Font M., Varabás G. Op. cit. P. 53—54 (автор відповідного тексту М. Фонт. — О. Г.).

¹⁰³ Котляр М. Коментар. С. 189.

¹⁰⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 737.

Захоровський пояснює прихильність Конрада до Данила їх родинними зв'язками: дружина Конрада Агафія була донькою князя Святослава Ігорьовича¹⁰⁵. Але на переорієнтацію Конрада в його східній політиці вплинув, без сумніву, литовський фактор, а саме напади прибалтів на Мазовію як відповідь на експансію Польщі на Волинь.

У 1221 р. відбуваються вирішальні події боротьби князя Мстислава Мстиславича за владу в Галицькій землі. В цьому році він завдав поразки головним силам угорців у битві поблизу столиці князівства, а згодом після облоги примусив здатися гарнізон міста на чолі з Коломаном. Непростим є питання про час, коли відбулися зазначені події. В *Галицько-Волинському літописі* дуже коротко записано, що вони сталися «[...] наоутрса же на каноунъ стои Бци»¹⁰⁶. Докладно висвітливши ці події, Д. Зубрицький у примітках пише, що вказана літописна інформація не дає змоги визначити, про яке свято Богородиці йдеться¹⁰⁷.

Розглядаючи хронологію *Галицько-Волинського літопису*, М. Грушевський припустив, що, найімовірніше, мова йшла про свято Успіння Пресвятої Богородиці (15 серпня) як одне з найбільш популярних на Русі свят¹⁰⁸. У подальшій науковій літературі питання про датування подій 1221 р. порушувалося нечасто. Зокрема, ця тема не розглядається в праці В. Пашуто про зовнішню політику давньої Русі, хоча дослідник розповідає про обставини другого завоювання Галича Мстиславом Мстиславичем¹⁰⁹. Леонід Махновець датує події в Галичі березнем 1221 р., вочевидь, зв'язуючи зазначене свято з святом Благовіщення (інколи його ще називають Благовіщення Господнє). Аналогічну позицію займають Д. Домбровський і Л. Войтович¹¹⁰. У

¹⁰⁵ Grodecki R., Zachorowski St., Dąbrowski J. *Dzieje Polski średniowiecznej*. Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1926. Т. 1. S. 246 (автор розділу – С. Захоровський); Щавелева Н. Комментарии // «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. / сост. Л. М. Попова, Н. И. Щавелева. Москва: изд. МГУ, 1987. С. 119–120.

¹⁰⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 737.

¹⁰⁷ Зубрицкий Д. Указ. соч. Ч. 3. С. 79.

¹⁰⁸ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. С. 17.

¹⁰⁹ Пашуто В. Внешняя политика древней Руси. С. 249.

¹¹⁰ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi. S. 106; Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. С. 186.

попередніх працях ми підтримали позицію М. Грушевського¹¹¹. Під час підготовки цієї статті ми попросили висловити свою думку з приводу літописної інформації про події 1221 р. відомих спеціалістів з історії Церкви на Русі.

Павло Гайденко припускає, що літописець мав на увазі свято Успіння Пресвятої Богородиці, як найбільш популярне «богородичне» свято. Олександр Мусін, підтвердивши попередню думку, звернув увагу на те, що за перебігом подій означені зіткнення Мстислава Мстиславича з противниками, найімовірніше, могли відбуватися наприкінці літа — на початку осені, що також є непрямим аргументом на користь зазначеної гіпотези. На думку історика, відсутність чіткої вказівки книжника на назву свята свідчить, що воно могло стосуватися найбільш популярного в Галицькому краї свята, яке, вочевидь, було пов'язане з головним храмом Прикарпаття — Успенським собором у Галичі. На думку Андрія Стасюка, додатковим аргументом на користь літнього часу подій є згадка про те, що захисники Успенського собору потерпали від нестачі води («[...] изнемогаюу жажею водною»¹¹²). Зазначмо, що головними церквами — соборами — в давньоруських князівствах були також Успенські собори у Володимирі (на Волині), Смоленську, Володимирі-на-Клязьмі, Ростові, Рязані і Муромі. Крім того, Успенською церквою була перша кам'яна збудована після хрещення Русі церква в Києві, яка в народі отримала назву Десятинна¹¹³, а також головний храм Києво-Печерського монастиря.

Отже, як нам здається, влітку 1221 р. настає кульмінація боротьби князя Мстислава Мстиславича за Галич. Його противник у Прикарпатті угорський полководець Фільней, довідавшись про майбутній вступ на Галицьку землю ворога, вирішив зустріти його у відкритому полі. Водночас Фільней наказав зміцнити оборонні споруди Галича, зокрема побудувати на даху Успенського собору укріплення, встановити каменемети і розмістити там лучників. Вирішальна битва за столицю

¹¹¹ Головки О. Корона Данила Галицького. С. 290; Його ж. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. С. 133.

¹¹² Ипатьевская летопись. Стб. 738. Користуючись нагодою, висловлюю щире подяку Павлові Івановичу Гайденку, Олександрові Євгеновичу Мусіну, Андрієві Євгеновичу Стасюку за змістовні консультації.

¹¹³ Закревский Н. Описание Киева. Москва : в тип. В. Грачева и комп., 1868. Т. 1. С. 280.

Галичини розпочалася 13 серпня 1221 року і тривала протягом двох днів. Під час бою дружинник Добринін навіть захопив у полон Фільнея («[...] тать бы^с величавъзи Фила паробкомъ . Добрыниномъ»), але боярин Жирослав допоміг угорському воєводі втекти. У боротьбі із завойовниками активну участь брали не тільки міщани, а й мешканці сіл, які вбивали іноземців («[...] друзии же смерды избъени быша»¹¹⁴).

Після перемоги над угорською армією військо Мстислава підійшло і обложило Галич. Угорці, втративши міські ворота, зачинилися в Успенському соборі, який став останнім осередком їх опору. Проте він тривав недовго. Як пише галицький книжник: «[...] бѣ бо градъ створень на црѣви . ѡнѣм же стрѣляющимъ . и камене мещющимъ на гражаны . изнемогаюу жажею водною . не бѣ бо воды в нѣ^х . и приѣхавшю же Мьстиславоу и вдашася емоу . и сведени быша со црѣви»¹¹⁵.

Пізній польський хроніст Ян Длугош (XV ст.), який при написанні своєї хроніки користувався матеріалами руських літописів, докладно розповів про зазначені події в Галичині. Зокрема, він відзначив: «За наказом Мстислава вивели угорських баронів і їх дружин та багато знатних осіб, жінок і матрон, а також певну кількість польських воїнів; усіх їх він або віддав половцям, або подарував своїм підданам. Останнім з усіх було виведено сина короля Коломана з нареченою, він був прийнятий Мстиславом і відправлений до Торчеська, де за наказом Мстислава мав охоронятися з особливою ретельністю і старанністю. Мстислав, розпустивши війська, сів у Галичі»¹¹⁶.

Коли бойові дії в Галичі вже завершилися, до міста увійшла дружина володимирського князя Данила Романовича, який прибув сюди із своїм тисяцьким Дем'яном. «...потом же приведоша Соудислава . ко Мьстиславоу . ѡномоу же не помыслившю . ѡ немь зла . но млѣть

¹¹⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 738.

¹¹⁵ Там же.

¹¹⁶ «Mandanteque Msczislao educebantur Hungarorum barones et uxores eorum et plures insignes persone, femine et matrone nonnullique Polonorum milites, quos omnes aut Polowczis distribuit aut curiensibus suis donavit. Ultimus omnium Colomannus filius regis cum uxore sua eductus, a Msczislao acceptus est, et in Torczsko transmissus mandante Msczislao, ut sub diligenti cura et diligencia asservaretur, licenciatisque Msczislauis exercitibus in Halicz concedit», Dlugossii Ioannis. Annales seu chronicae incliti Regni Poloniae. Varsaviae: PWN, 1973. Lib. 5–6. P. 209.

емоу показавшю», — пише з цього приводу літописець¹¹⁷. Князь не тільки вирішив не карати за зрадницькі дії наймогутнішого з галицьких магнатів, а й велів передати йому в управління третє за значенням місто в Галицькій землі — Звенигород. Здавалося б на перший погляд, що тут є всі підстави повторити тезу, яка вже стала аксіомою в історіографії: досягнувши великого ратного успіху, Мстислав Мстиславич зразу ж у черговий раз показав свою слабкодухість як політик. Але тут необхідно зважити на те, що перемога далася князю на межі можливостей, і йому треба було думати, як розвивати стосунки зі своїми постійними суперниками. Адріан Юсупович пише, що у випадку із Судиславом князь Мстислав не міг вчинити інакше, враховуючи місце, яке займав боярин у житті Галицького краю. На думку історика, таким кроком щодо Судислава князь хотів завоювати прихильність інших галицьких магнатів¹¹⁸.

Немає сумніву, що князю необхідно було враховувати значну потугу галицьких магнатів, від поведінки яких залежав весь хід державно-політичного життя краю. Князь Мстислав прекрасно знав, до чого можуть призвести конфлікти з боярами, пам'ятав про обставини події 1211 р., коли в Галичі стратили чернігівських князів Ігоревичів. Варто було б подумати і про шляхи примирення з Королівством Угорщина. Водночас чинний союз Мстислава Мстиславича з Данилом Романовичем не був достатньо міцним, оскільки князь Мстислав постійно остерігався можливості посилення позицій Данила в Південно-Західній Русі, перш за все претензій володимирського князя на Галич.

Саме останній момент істотно вплинув на перебіг подій осені 1221 р. Тоді Мстислав Мстиславич провів переговори з королем Андрієм II, внаслідок яких угорський монарх відмовився від претензій свого сина Коломана на Галич, а князь Мстислав вирішив відпустити додому *«галицького короля»*. Між угорським королем та галицьким князем було укладено домовленість про шлюб дочки Мстислава Марії та молодшого сина короля, теж Андрія (Ендре), до якого після смерті Мстислава Мстиславича за домовленістю між володарями повинно було у спадщину перейти Галицьке князівство.

¹¹⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 738.

¹¹⁸ Jusupović A. Wpływ halickiego otoczenia książęcego. С. 153.

Olexandr Holovko (Kyiv, Ukraine)

The struggle of prince Mstislav Mstislavich the daring for the control of Halych (to the 800th anniversary of the approval of the prince in the Halych land)

The article considers an important period in the development of Halych and Halych land – from the middle of the second to the beginning of the third decade of the 13th century. Using the crisis in the administration of the region, the ruling elites of the Kingdom of Hungary and the Principality of Cracow attempted to occupy the Galician region by military intervention and inter-dynastic marriage. Due to the conflict with the Cracow prince Leszek the White, King Andrew II became the de facto leader in Prykarpattia at this time, under whose patronage the Kingdom of Galicia (Regnum Galiciae), vassal of the Hungarian crown, emerged, whose nominal ruler was the young King Koloman's son Andrew. The expansion was carried out under the auspices of the Roman Curia, led by Pope Innocent III. Shortly after these events, the Novgorod prince Mstislav Mstislavich the Daring, who at that time was one of the most authoritative rulers of Russia, began to pay attention to the situation in the Galician principality. During 1215–1221, this prince, after several attempts, seized and established himself in Halych.

Keywords: *Halych land, Volhynia land, Kingdom of Hungary, principality of Cracow, matrimonial marriage, Roman curia, Polovtsians, prince Mstislav Mstislavich.*